

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh886>

İNTERNET AKTİVİZMİ VE MİSKİN EYLEMCİLİK ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Haldun NARMANLIOĞLU*

Özet

İnternet kullanımı ile sivil katılım arasındaki tartışmalı ilişki bu çalışmanın temel konusunu oluşturmaktadır. Bir yanda İnternet'in demokrasi, özgürlük ve insan hakları gibi ilkeler doğrultusunda yurttaşların sivil katılım kanallarını genişlettiği şeklindeki görüşler, diğer yanda İnternet'in insanların fiziki hayattaki etkinliklerini azaltması şeklinde tanımını bulan slacktivism'e (miskin / tembel eylemcilik) neden olduğu yönündeki görüşler çalışmanın merakını beslemektedir. Çalışmada sivil katılım konusunda etkinliklerinin yüksek seviyede olması beklenen üniversite öğrencilerinin sanal dünya etkinlikleri ile fiziki dünyada yaptıkları etkinlikler arasındaki farkın belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda özellikle seçtikleri meslek itibarıyla kamusal konularda daha duyarlı olmaları beklenen gazetecilik öğrencilerine yönelik bir anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya göre öğrencilerin İnternet ortamındaki toplumsal sorun ve konularla ilgili içeriklere karşı duyarlı oldukları ancak söz konusu sorunların çözümü için sivil katılım ve aktivist eylemlere girişmek yerine miskin / tembel eylemcilik pratikleriyle yetindikleri anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *İnternet Aktivizmi, Toplumsal Hareketler, Miskin Eylemcilik*

A Study on Internet Activism and Slacktivism

Abstract

The controversial relationship between Internet and civic engagement is the main subject of this study. The interest of the study depends onto the arguments which assume that Internet opens new gates for civic engagement for citizens in accordance

* Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü

with democracy, freedom, and human rights, while the other arguments assume that it reduces the physical world activities in accordance with the conceptualization of slacktivism. The aim of study is to determine the differences between virtual and physical activities of university students whose civic engagement assumed at highest level. For this purpose, a questionnaire survey has conducted to journalism students who assumed as responsive to the public issues. According to the study has understood that students who describe their selves as responsive to the content of Internet about social issues have more tendency to slacktivist practices rather than civic engagement and activist movements in physical world.

Key Words: *Internet activism, social movements, slacktivism*

GİRİŞ

Tarihin farklı dönemlerinde insanlar toplumsal koşullarıyla paralel olarak sorunlarının çözümü için örgütlenme biçimleri geliştirmiştir. Günümüzde insanların sosyal sorunlar konusunda yalnız temsilciler yetkilendirmekle kalmayıp, çözüm süreçlerine bizzat katılmaları sağlıklı demokrasinin göstergeleri arasında sayılmaktadır. Toplumsal olan her konuya bizzat vatandaşların farklı pratikleriyle katılımı genel kavramlaştırma olarak aktivizm ile ifade edilmektedir. Gönüllü örgütlenmiş, birlikte hareket eden insanların, siyasilerin, yöneticilerin, kamunun dikkatini çekebilmek, sorunun çözümü konusunda etkiye bulunabilmek amacıyla yürüttükleri mücadele aktivizmin genel çerçevesini oluşturmaktadır. İnsanların yaşamlarında değişim yaratmayı amaçlayan her türlü etkinliği ifade etmek için aktivizm kavramından yararlanılmaktadır. Pasifliğin antitezi olarak değerlendirilebilecek aktivizm, ayakta kalma stratejileri ve toplumsal hareketler gibi çok farklı etkinlikleri içermektedir (Bayat, 2006:69).

Aktivizm belli bir grubun çıkarları doğrultusunda yürütülen bir eylemlilik hali olmakla birlikte çoğunlukla söz konusu grubun isterlerinin ötesinde özel bir olay üzerinden kamunun geneli üzerinde bilinç uyandırma, farkındalık yaratma ve eyleme geçirme gayreti olarak da tanımlanmaktadır. Aktivizmin eylemlilikle bağı en alt seviyede toplumsal sorunların gündeme taşınması faaliyetidir. İleri seviyede ise aktivizmin hedefi kanun koyucular ve yürütücüler üzerinde baskı oluşturarak istenilen yönde değişikliklerin sağlanmasıdır.

Aktivizm kavramı içerisinde değerlendirilebilecek toplumsal hareketler kategorik olarak iki aşamada incelenmektedir. Buna göre eski toplumsal hareketler adı verilen aktivizm örnekleri genellikle sanayi devrimi

sonrasındaki toplumsal sınıf mücadeleleriyle alakalıdır. Örgütlü olmaları, belirli ideolojiler etrafında organize olmaları, belirli sınıfları temsil etmeleri ve genellikle karizmatik liderler, grup önderleri ve kanaat belirleyicileri etrafında bir araya gelmiş olmaları eski aktivistlerin özellikleri arasında yer almaktadır. Devrim ve iktidar mücadelesi diğer ayırt edici özellikler arasında sayılabilir. Touraine'nın ifadesiyle eski toplumsal hareketler hakimiyet ilişkileri ve çatışma düzleminde karşı karşıya gelmiş gruplardan oluşmuştur ve toplumsal kontrol için mücadele eden aktörlerin hareketlerine dayanmaktadır (Touraine, 1999:33).

1970'lerden itibaren tüm dünyada ekonomik ve siyasal alanlarda medyana gelen değişimler paralelinde yeni bir tür toplumsal hareket biçiminin etkisini göstermeye başlamasından bahsedilebilir. Buna göre yeni toplumsal hareketler adı verilen aktivist faaliyetleri post-endüstriyel toplum tipolojisi içerisinde ortaya çıkmış, bir önceki tipolojiye göre daha fazla kültür ve kimlik talepleriyle ilgili hareketlerdir. Çevre, kadın hakları, cinsel tercihler, alternatif yaşam gibi çok farklı taleplerin amacı, devlet gücünün ele geçirilerek isteklerin temin edilmesi değil devletin kontrolünden uzak özerklik alanları kazanmaya dayanmaktadır. Gündeme getirilen konular, stratejiler, toplumsal hareketlerin yayılması, duyurulması için kullanılan araçlar ve insanların bir araya gelme biçimleri eski toplumsal hareketlerden farklılık göstermektedir.

Yeni toplumsal hareketlerin örgütlenme, duyurma, yaygınlaştırma, farkındalık yaratma ve eyleme dönüştürme gibi değişik aşamalarında yeni iletişim teknolojileri ağırlık kazanmaya başlamıştır. Yeni toplumsal hareketler çerçevesindeki fiziki dünya aktivitelerini ateşlemesi ve beslemesi açısından özellikle İnternet ortamına büyük önem atfedilmektedir. Yerel, bölgesel ve ulusal aktivist hareketler ile İnternet arasındaki olumlu ilişkilere atıfta bulunan çok sayıda akademik çalışmalar yanında, sanal dünyadaki fiziki yokluğun yarattığı güvenli ortamının insanların fiziki dünyadaki eylemliliğe katılmasını engellediğini öne süren akademik çalışmalara da rastlamak mümkündür. Akademik bakışta yeni iletişim ortamı ile yeni toplumsal hareketler arasında sürekli olumlu bir ilişki bulunduğu görüşünü destekleyecek tutarlı sonuçlara sahip ampirik çalışmalar bulunmamaktadır.

Yeni iletişim ortamındaki aktivizm bağlantılı faaliyetlerin fiziki dünyaya dönüşmeden sanal dünya içerisinde kalması, fiziki dünya üzerindeki aktivist süreçler üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmaması gibi olumsuz özellikler farklı kavramlaştırmalarla ifade edilmektedir. Bu çalışmanın temel

konusunu da aktivist hareketlerin yalnız sanal ortam faaliyetleriyle sınırlı kalmasını ifade eden “miskin/tembel eylemcilik” (slacktivism) kavramı oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında Türkiye’de farklı sosyal sorunlar karşısında, fiziki dünya etkinliklerinin en üst düzeyde olması beklenen gazetecilik lisans gençlerine yönelik bir anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın amacı, üniversite öğrencilerinin kendilerini toplumsal konulardaki duyarlılık seviyelerinin belirlenmesi, söz konusu duyarlılık çerçevesinde fiziki dünya ile sanal ortamdaki faaliyetleri arasındaki farkın ortaya konulmasıdır. Bunun yanında aktivizm, sivil toplum, baskı grupları, eylemcilik gibi farklı kavramlarla ifade edilmektedir. Bu çalışmada aktivizm çok boyutlu anlamları içerisinde sivil toplum ve sivil katılım kavramlarına gönderme yapan anlamıyla kullanılmıştır.

Çalışmada araştırma konusuna arka plan oluşturması amacıyla önce değişen toplumsal hareketler talepleri, örgütlenme biçimleri, amaçları doğrultusunda eski ve yeni paradigmalara bağlamında ele alınacaktır. Ardından toplumsal hareketler günümüzde ulaştığı dijital aktivizm kavramı temelinde incelenerek miskin/tembel eylemcilik olarak slacktivism kavramı doğrultusunda tartışılacaktır.

1.TOPLUMSAL HAREKETLERİN DEĞİŞİMİ

Toplumsal hareketler, yalnız insanlar arasında var olan olağan ilişki ve etkileşimleri değil, ortak bir hedef doğrultusunda insanların ortak konumlanışını ifade etmektedir (Uyar, 2003:133). Bu yönüyle bakıldığında toplumsal hareketler, kaotik sosyal patlamalardan örgütlü olmaları bakımından ayrılmaktadır. Yalnız toplumsal hareketlerin örgütlü olması, yine örgütlü haldeki yerleşik kurumlardan farklı ve tam da bunların karşısındadır. Giddens’a göre (2000, s. 540-541) toplumsal hareketler, yerleşik kurumlar alanının dışındaki toplu eylemler olarak tarif edilebilir. Ortak bir çıkarı korumak veya ortak bir hedefe yönelmek için girişilen toplu çaba yerleşik biçimsel örgütlenmelerden farklı bir mecraya oturmaktadır. Çünkü iyi yapılandırılmış toplumsal hareketleri taşıdıkları bürokratik özellikler bakımından biçimsel bir örgütlenmeden net olarak ayırmak güçleşmektedir. Bu nedendir ki toplumsal hareketler bir süre sonra dernek, parti, vakıf, platform, konfederasyon gibi çeşitli biçimsel örgütlenmelere dönüşebilmektedir.

Tek belirleyici özellik olmasa da eski toplumsal hareketler genellikle, mevcut sistemin değiştirilmesi, devrilmesi, yeni bir sistem kurulması başlığında büyük idealleri olan, düşünsel dinamiğini ideolojilerden alan eylem süreçleri olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle eski toplumsal hareketlerin karakteristik özelliklerini kazandığı ortama bakmakta yarar bulunmaktadır. Toplumsala dair her şey de olduğu gibi toplumsal hareketlerin ortaya çıkışıyla ilgili keskin bir tarihsel nokta saptamanın zorluğuna rağmen anlamlı bir başlangıç noktası olarak Sanayi Devrimi bütün çözümlenelerde önemli bir vurguya sahiptir. Bu tarihten itibaren sınıf mücadeleleri, ulusal mücadeleler gibi farklı toplumsal hareketlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Hızlı sanayileşme, zenginlik, okuryazar oranını artması, ulaşım ve iletişim araçlarının modernleşerek yaygınlaşması, eski imparatorlukların güçlerinin zayıflaması gibi etkenler yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasını sağlayan onlarca farklı dinamikten yalnız birkaçıdır. Sendikal örgütlenmeler, işçi sınıfının eski toplumsal hareketlerin en önemli aktörleri haline gelmesinde başat etki sahibidir. Eski toplumsal hareketler, özellikle işçi sınıflarının siyasal haklar, ekonomik güvence, eşitlik gibi çeşitli talepleri doğrultusunda ağırlık kazanmıştır. İlk olarak kıta Avrupası'nda filizlenen toplumsal hareketler, daha sonraları göçlerle şekillenen Kuzey Amerika sosyolojisinin de önemli konuları arasına girmiştir.

Yeni toplumsal hareketler kavramı ise eski sınıf temelli ve çıkar gruplarına dayalı hareketlerden farklılaşmayı işaretlemektedir. Teknolojik gelişmeler, ekonomik üretim biçimlerindeki yenilikler paralelinde toplumsal alanda ortaya çıkan yeni sorunlar yeni toplumsal hareketlerin de niteliğini etkilemektedir. Doğrudan bir sınıf mücadelesi yerine kadın hakları, nükleer karşıtı hareketler, hayvan hakları, ifade özgürlüğü, ekoloji hareketleri, azınlık hakları, kimlik talepleri gibi başlıklar yeni toplumsal hareketlerin genel çerçevesini oluşturmaktadır.

Yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıktığı siyasal atmosfere bakıldığında işçi sınıfı mücadelesiyle beklenen devrimlerin gerçekleşmediği, ulusal mücadeleler sonunda ortaya çıkan ulus devletlerin ise yeni ekonomik dünya düzeninde eski güçlerini kaybetmeye başladığı görülmektedir. Yeni toplumsal hareketler ölçek anlamında eskisine oranla daha geniş bir çerçeveye oturmaktadır. Bu çerçevenin belirleyeni küreselleşme ölçeğidir. Yeni toplumsal hareketler küreselleşme doğrultusunda dünya çapında görülen siyasal ve toplumsal değişimlerden ayrı düşünülmemektedir.

Eski ve yeni toplumsal hareketlerin genel karakteristikleri arasında bir kıyaslama yapmak gerekirse bir öncekinin sosyal tabanının sınıf yapısı üstünde konumlandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Sınıf yerine toplumsal statüler, roller ve kimlikler üzerinden bir mücadele ise yeni toplumsal hareketlerin özellikleri arasında sayılabilir. Eski toplumsal hareketlerin merkezi, tek konulu, siyasal mekanizma odaklı olmasının aksine yeni toplumsal hareketlerde düşünce ve eylem bolluğunun olduğu görülmektedir. Yeni toplumsal hareketlerde iktidar mekanizmalarının değiştirilmesi, dönüştürülmesi birincil amaç olmaktan uzaklaşmış, toplumsalın farklı planlarında eşitleyici kurumsal reformların gerçekleştirilmesi hedef haline gelmiştir. Yeni toplumsal hareketlerde sivil toplum vurgusu, sivil katılım, müzakere, fikir çokluğu gibi kavramlar daha fazla ön plana çıkmaktadır. Sivil toplum ve sivil katılım yoluyla gündelik hayat pratiğinin bireyler açısından demokratikleşmesi hedefler arasında bulunmaktadır.

Eski toplumsal hareketlerde kimlik vurgusu önemli bir bileşen olarak göze çarparken, yeni toplumsal hareketlerde kimliklerin daha önce vurgulanmamış farklı boyutları ve yeni tür kimlik talepleriyle bağlantılı ajandaların öne çıktığı görülmektedir. Küreselleşmeyle birlikte artan kimlik bolluğu yeni toplumsal hareketlerin de karakterine etki eden bileşenler arasında yer almaktadır. Kolektiftik yeni toplumsal hareketlerin en genel özelliği olmaktan uzaklaşmış, “topyekûn” manası dışında, bireysel eylemler, mobilize olmuş küçük gruplar, birbirinden farklı dayanışma odaklarını da içeren yeni bir anlamda kullanılmaya başlanmıştır. Sivil itaatsizlik gibi şiddet içermeyen eylem biçimleri yeni toplumsal hareketlerde daha görünür haldedir. Yeni toplumsal hareketlerin bir diğer önemli özelliği parçalı, merkezsiz ve belirli karizmatik liderlerin önderliğine dayanmaması olarak gösterilebilir.

Touraine’ye göre (2011:126) kral-ulus, kentsoylu sınıfı- halk, kapitalistler-çalışanlar gibi ikili karşıtlıklar üzerine kurulu eski toplumsal hareketler devrimci karakterine rağmen halka kısıtlı bir rol yüklemektedir. Halkın memnun olmadığı bir egemenlik ve sömürü düzeni karşısında ayaklananlar halk olsa da yeni düzenin kurulmasında, tarihin akışını yorumlayacak ve toplumsal alışkanlıkları yeniden düzenleyecek ve ilerlemeyi sağlayacaklar yine seçkin aydınlar ve siyasilerdir. Yine Touraine’a (2011:124) göre toplumsal hareketler önce ulusla hükümdarı ardından çalışanlarla işverenleri karşı karşıya getirmiştir. Ancak günümüzde özel yaşam ve kültürel alan ile siyaset alanı iç içe geçmiş, bireylerin özel yaşamları eski dönemlere

göre daha fazla kamusal hale gelmeye başlamıştır. Bireylerin mücadeleleri kendi özgürlükleri etrafında şekillenmektedir. Dolayısıyla sınıfların çatışmasından ziyade günümüzde öznelerin bir savaş halinde olduğu söylenebilir. Toplumsal hareketlerdeki değişimin genel yönünün de politikten kültürel alana doğru olduğu görülmektedir.

Değişen aktivizm ile birlikte çeşitli kavramlar da tartışma konusu haline gelmektedir. Bunların başında gelen çıkar grupları, belirli faydaları sağlama üzere bir araya gelmiş toplulukları ifade etmektedir. Çıkar grubu toplumda etkinlik gösteren öteki gruplardan ayrı olarak belirli istemlerde bulunan, ortaklaşa tavırlar etrafında bir araya gelmiş bireylerden oluşmaktadır (Onaran, 1994:44-45). Çıkar gruplarının amaçları çok çeşitlilik gösterebilmektedir. Yönetim erkini etkilemeye yönelik siyasal amaçlara sahip çıkar gruplarının yanında kültürel alanda çıkar gözeten gruplar da benzer kategori içerisinde değerlendirilmektedir. Birinci kategorideki çıkar grupları siyaset bilimi içerisinde baskı grupları olarak da anılmaktadır. Baskı gruplarının kurumsallaşmış şekline özellikle ABD’de filizlenmiş lobilerde rastlanmaktadır. Lobicilik faaliyetleri siyasal erk üzerinde ikna, inandırma, politik kararların istenilen grubun lehine ya da aleyhine değiştirilmesi şeklinde tarif edilebilir (Rigel, 1993:61).

Günümüzde aktivizimle ilişkilendirilen bir diğer kavram olarak sivil toplum gösterilebilir. Diamond’a (1997:8) göre sivil toplum, toplumla eş anlamda olan ya da resmi politik sistem ve devletle ilgili olmayan her şey değildir. Sivil toplumla ilgili yanlış anlamlandırmalarının başında basitçe devletten bağımsız organizasyonlar tanımı gelmektedir. Sivil toplum, gönüllü, kendini üreten, otonom, kurallara saygılı gibi özelliklerinin yanında çeşitli açılardan toplumdaki diğer organizasyonlarından ayrılmaktadır. Her şeyden önce sivil toplum, özelden ziyade kamuyla ilgilidir ve dar bir çerçevenin içinde değerlendirilmemelidir. İkincisi devletle ilişkili olsa da politikayı bütünüyle yönetme arzusunda değildir. Bunun yerine sivil toplum aktörleri kurumsal reformlar, politika değişiklikleri, adalet ve sorumluluklar konusunda devleti takip altına alırlar. Gücü elde etme yerine demokratikleşmenin sağlanması için gerekli takiplerin yapılarak tepkilerin geliştirilmesi temel amaçlar arasında yer almaktadır. Sivil toplumun özellikleri arasında katılımın artırılması, demokratik bilincin ve tutumların artırılması, bilginin toplumsal eşitlik içerisinde tüketilmesi, fikri özgürlüklerin yaygınlaştırılması sayılabilir.

Sivil toplumun organize olmuş, örgütlü biçimleri olarak karşımıza, dernek, sendika, vakıf gibi sivil toplum kuruluşları çıkmaktadır. Söz konusu sivil toplum kuruluşlarının birinci düzey aktiviteleeri iletişim araçlarından yararlanmalarına dayanmaktadır. Toplantı, gösteri, yürüyüş, imza kampanyaları, eğitim programları, söyleşi, konferans gibi her türden sivil toplum etkinliklerinin duyurulması ve bireylerin katılımlarının sağlanması amacıyla iletişim araçları hayati önem taşımaktadır. Geleneksel bildiri, pankart, broşür, reklam gibi duyuru kanallarının yanında İnternet ortamının genişliği sivil toplum hareketlerine büyük imkânlar tanımaktadır.

Yeni iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla birlikte bu çalışmanın da temel odağını oluşturan birbiriyle çelişkili iki kavramın ortaya çıkmasından bahsedilebilir. Dijital aktivizm ve slacktivizm kavramları, bir yandan yeni iletişim teknolojilerinin aktivizme sağladığı yeni hareket kabiliyetine vurgu yaparken diğer yandan söz konusu imkân ve kabiliyeti baltalayarak aktivizmin tam karşısındaki miskinliğe / tembelliğe vurgu yapmaktadır.

2. DİJİTAL AKTİVİZM VE SLACKTİVİZM

Geleneksel iletişim araçları sahiplik yapıları ve merkezi özellikleriyle yatay iletişim fırsatlarının sağlanmasının önünde en büyük engel olarak görülmektedir. Yeni iletişim teknolojileri ile demokratikleşme arasındaki ilişkiler son yıllarda siyasetten akademiye kadar önemli mecralardaki tartışma konularının başında gelmektedir.

Coğrafi ve siyasi sınırların önemini günden güne kaybettiği günümüzde yeni iletişim teknolojileriyle ortaya çıkan küresel bağlar büyük bir ağ toplumunun oluşumuna önemli ölçüde katkı sağlamaktadır. Eski iletişim ortamının demokratik olmayan yapısal özellikleri, her türden insanın sesini duyurabileceği İnternet ağları sayesinde aşılır görülmektedir. Artık insanlar dünyanın neresinde olurlarsa olsunlar dünyadaki gelişmeleri anında takip edebilme, kendi fikirlerini yayabilme, ortaya çıkmış fikir düşünce ve eğilimleri destekleme ya da eleştirme fırsatına sahiptir. Küresel akışların en büyük mecrası haline gelen İnternet tıpkı sosyalleşmenin, ekonominin, dini gruplaşmaların, politik kavgaların, kumar, pornografi gibi alışkanlıkların yeni mecrası haline geldiği gibi aktivist hareketlere de ev sahipliği yapmaktadır. Aktivistler İnternet'i organize olmak ve iletişim kurmak amacıyla uzun süredir kullanmaktadır (Kahn ve Kellner, 2004:87)

İletişim profesyonellerinin tekelinde ve oldukça pahalı olan iletişim alanı, yalnız erişim anlamında değil maliyetler ve profesyonellik gerektirmemesi bakımından da yeni iletişim teknolojileriyle birlikte demokratikleşmeye başlamıştır. İletişimin egemen yapılara özgü bir ayrıcalık olmaktan ayrılması devlet ve ekonomik aktörlerin dışında sivil toplumun da sesini duyurabileceği, örgütlenip eyleme geçebileceği, plan ve programlarını ilan edebileceği, baskı oluşturup gündem kurabileceği mecralara ulaşmasını sağlamıştır. Yeni iletişim ortamında gelişen ağlar sayesinde eski geleneksel medyanın duymazdan geldiği mikro gruplar dahi kendi varlıklarını ortaya koyabilmektedir. Dünya gündemini uzun süre meşgul eden sokak gösterilerinin ve protesto hareketlerinin ilk önce İnternet'teki sosyal ağlarda başlamış olması tesadüf değildir. Çünkü toplumsal hareketlere önemli ölçüde dinamizm sağlayan söz konusu ağlar iktidar dayanağı haline gelmiş eski iletişim ortamlarının dışındaki özerklik alanlarını oluşturmaktadır (Castells, 2012:17).

Dijital ortamın aktivist ilgiler doğrultusunda kullanılmasıyla ilgili iyimser yaklaşımların yanında daha şüpheli bir pozisyonda bulunan Evgeny Morozov yine de aktivistlerin yeni medyadan belirli faydalar sağlayabileceğini düşünmektedir. Morozov'a göre aktivistlerin yeni medyadan elde edeceği belli başlı faydalar arasında şunlar sayılabilir: Doğru bilgi kalitesini ve ulaşımını artırma, belirli sorunlar hakkında kamunun ilgisini çekme, gönüllülerin yardımıyla verilerin toplanıp analiz edilmesi, seçmenlere ve politikacılara doğrudan ulaşma, yeni üyelere ulaşmak ve etkilemek, eylemleri mobilize etmek, lojistik destek için yardım, kolektif eylemler için yaratıcı yöntemler bulmak, diğer sivil toplum örgütleri arasında bilgi değişiminde bulunmak (Morozov, 2007).

Dijital aktivizm, aktivist eylemlerin yalnız sanal dünya ile sınırlı kaldığı bir eylemlilik türünü ifade etmekten uzaktır. Kavram aktivist ilgiler doğrultusunda, bilgi paylaşımı, örgütlenme, amaç ve hedeflerin ortaya konulması, geniş kitlelere ulaşma, bilinirlik artırma gibi toplumsal hareketlerin uzun ve farklı süreçlerinde dijital iletişim imkânlarından en üst seviyede yararlanmayı ifade etmektedir. İnternet bir anlamda aktivistlere rehberlik etmektedir (Laer ve Aelst, 2010:1153). Kitleleri fiziki dünyada aktif hale getirmek isteyen sivil toplum örgütleri, organizasyon ve oluşumlar İnternet ortamının geniş kitlelere kolay ve ucuz ulaşabilme imkânından faydalanmaktadır.

Küresel irtibat sayesinde geleneksel toplumsal hareketlerin ulaşım genişliğini geride bırakan dijital aktivizm çerçevesinde değişik sosyal paylaşım sayfalarında, bloglarda, mail gruplarında, haber mecralarında insan haklarından, çevre sorunlarına, hayvan haklarından, toplumsal cinsiyet tartışmalarına, politik müzakereden dini konulara kadar çok farklı konular insanların ilgilerine sunulmaktadır. Bunun yanında çevrimiçi imza kampanyaları belirli toplumsal, siyasal, ekonomik, kültürel sorunlar doğrultusunda insanların çevrimiçi desteğini sağlamak, bu yolla geleneksel medyada gündem haline gelmek ve yetkililerin dikkatini çekmek açısından gündün güne artan bir yoğunlukla kullanılmaktadır. Bunun yanında hacktivism gibi pratikler, kamusal yararı olduğuna inanılan kimi egemen kontrolündeki bilgileri ortaya çıkartarak ya da egemen kontrolündeki yeni iletişim mecralarını sabote ederek, belirli bir sorunlar hakkında insanların dikkatini çekmek ve farkındalık yaratmak amacıyla hizmet etmektedir.

Fiziki mekânda eylemliliğe dönüşme potansiyeline sahip aktivist pratiklere yalnız basit paylaşım, yorum, beğeni gibi yeni iletişim ortamına has özellikler çerçevesinde katılım, son yıllarda miskin/tembel eylemcilik (slacktivism) yarattığı gerekçesiyle eleştiri konusu haline gelmiştir. Slacker (tembel) ve activism (aktivizm) kelimelerinin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan melez kavram, fiziksel bir eylemde bulunmaksızın aktivizmi pasif bir biçimde desteklemek anlamında kullanılmaktadır. Tembel eylemcilik çoğu zaman sosyal medya üzerinden aktivist gruplara, cemaatlere katılmadan, başkaları tarafından yazılmış, oluşturulmuş içeriğin yalnız paylaşımı yoluyla toplumsal harekete destek vermek olarak da tanımlanmaktadır.

Söz konusu pasif eylemlilik durumu eleştirel bir şekilde Jackson ve Lilleker tarafından (2009:247-248) ‘Web 1.5’ ironisiyle tasvir edilmektedir. Bu ironi kullanıcıların yalnız ‘izleyici’ olduğu Web 1.0 dönemi ile kullanıcıların içerik üretimi yapabildiği Web 2.0 döneminin bir karışımına atıf yapılmaktadır. Aktivizmi ve katılımı salık veren birçok dijital etkinlikle ilgili bilgi ve içerikler başkaları tarafından verili bir şekilde sunulmakta, insanların aktivist hareketleri söz konusu içeriği beğenme ve yorumlamayla sınırlı kalmaktadır. Dolayısıyla aktivizm adına büyük imkanlara sahip insanlar, Web 2.0 tabanının özelliklerinden çok kısıtlı bir düzeyde istifade etmektedir.

Dolayısıyla aktivizm amacıyla yeni iletişim ortamından yararlanma bazen ters etkiyle katılım bir yana bireyler üzerinde katılımı engelleyen tembelleşmeye neden olmaktadır (Karpf, 2010:3). Bir hareketin üyeliğinden

gelen olumlu hisler kişinin sosyal bağlanma ihtiyacını belirli bir düzeyde de olsa karşılamaktadır. Sanal ortamdaki tatmin kişinin fiziki dünyadaki kamusal süreçlere katılmasını, kendi kimliğini fiziki dünyada ilan etmesini ya da aktivist eylemde bulunmasını engellemektedir. Sanal eylemin fiziki eylemliliğin filizlenmesini engellediği noktada slacktivizmden bahsedilebilir.

Dolayısıyla slacktivizm aynı zamanda yeni iletişim teknolojileri kullanımı yoluyla insanların farkındalıklarıyla fiziki hayattaki eylemleri arasındaki farka gönderme yapmaktadır (Glenn, 2015:81). Miskin / tembel eylemcilik üzerine geliştirilen eleştiriler, gerçek aktivizmi yaralayacağı, insanların bu tür düşük maliyetli sivil etkinliklerinin, değişiklik sağlama potansiyeline sahip diğer fiziki eylemlere katılımı düşüreceği yönündedir. Miskin / tembel eylemcilik yoluyla insanların toplumsal konu ve sorunlar karşısında yalnız sanal faaliyetlerle kendilerini tatmin ettiği söylenebilir (Lee ve Hsieh, 2013:818).

3. GAZETECİLİK ÖĞRENCİLERİNİN İNTERNET AKTİVİZMİ

İnternet'in demokrasi, özgürlük, insan hakları ve temel özgürlükler gibi ilkeler doğrultusunda yurttaşların sivil katılım kanallarını genişlettiği şeklindeki görüşlerin karşısında slacktivizm kavramıyla karşılanan miskin / tembel eylemcilik arasındaki gerilim bu çalışmanın merakını beslemektedir. Çalışmada sivil katılım konusunda etkinliklerinin yüksek seviyede olması beklenen gazetecilik lisans eğitimi alan öğrencilerin aktivizm çerçevesinde dijital ortam ile fiziki dünya faaliyetlerinin karşılaştırılması amaçlanmıştır. Bu amaçla öğrencilerin özellikle sosyal paylaşım siteleri yoluyla toplumsal sorun ve konulardaki duyarlılıkları, farkındalıkları ile fiziki mekânda söz konusu sorunlar için giriştikleri eylemler arasındaki farka odaklanılmıştır.

Çalışma kapsamında öğrencilerin kendilerini toplumsal konu ve sorunlar karşısında ilgili görüp görmedikleri, bu amaçla ne tür aktivist eylemler yaptıkları, söz konusu sorunlarla ilgili olarak haber alma ve yayma amaçlı olarak hangi tür iletişim araçlarından yararlandıkları, İnternet üzerinde yaptıkları aktivist eylemlere hangi anlamları yükledikleri, fiziki dünyadaki eylemleri ile sanal etkinlikleri arasında karşıt koşullu bir ilişki olup olmadığı sorularının cevapları aranmaya çalışılmıştır.

4. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ VE SINIRLILIKLAR

Araştırma yöntemi olarak anket çalışması yapılmıştır. Anket Marmara Üniversitesi İletişim Fakóltesi Gazetecilik Bölümü öğrencileri ile sınırlı tutulmuştur. Farklı sınıflardan toplam 91 öğrenci anket uygulamasına katılmıştır. Çalışmada olasılıklı olmayan örneklem kullanılmıştır (Erdoğan, 2003 177). Dolayısıyla örneklemin tüm üniversite öğrencilerine ya da gençlere genelleştirilmesi mümkün değildir. Bu durum aynı zamanda araştırmanın kısıtlılığını oluşturmaktadır. Ancak örneklemin seğimi çalışmanın amacıyla uyum halindedir. Çünkü gazetecilik mesleğini seğen öğrencilerin örneklem olarak seğilmesinin amacı iki temel ön kabule dayanmaktadır. Birincisi söz konusu öğrencilerin diğer disiplinlerde eğitim gören öğrencilere kıyasla hem geleneksel hem yeni medyayı daha sık ve düzenli takip ettikleri düşünölmektedir. Bunun yanında gazetecilik mesleği kamuyla doğrudan ilişkilidir. Çünkü gazetecilikte “esas olan, kamunun gazetecilerin yükömlölüklerini belirleme hakkıdır. Bunun bilincinde olan gazeteciler bu yükömlölöklere uymayı kendiliğinden kabul ederler” (Morresi, 2006:31). Dolayısıyla gazetecilik mesleğini seğen öğrencilerin kamusal konulara karşı daha duyarlı olmaları, toplumsal sorunlarla daha fazla ilgili olmaları beklenmektedir.

5. ARAşTIRMANIN BULGULARI VE TARTIşMA

Katılımcılar cinsiyet bakımından eşit durumdadır. Çalışmaya katılan öğrencilerin günlük İnternet kullanım sürelerine bakıldığında řu sonuçlar görölmektedir: 1-2 saat: % 10,9 / 2-3 saat: 23,9 / 3-4 saat: % 20,7 / daha fazla: % 43, 5. Öğrencilerden biri kaç saat İnternet kullandığı hakkında bilgi vermemiştir. Öğrencilerin büyük çoğunluğu (%64,2) günün önemli bir bölümünü (3 saatten fazla) İnternet ortamında geçirdiklerini belirtmiştir.

5.1. AKTİVİST EYLEMLERE DUYARLILIK ORANLARI

Araştırmaya katılan öğrencilerden % 63’ü kendilerini genel olarak toplumsal konu ve sorunlar karşısındaki aktivist eylemler bağlamında duyarlı olduğunu belirtirmiştir. % 2,2 oranındaki öğrenciler söz konusu eylemlerle ilgili olmadıklarını belirtirken, öğrencilerden % 32,6’si ise duyarlılık oranlarını “kısmen” olarak nitelendirmiştir.

Bunun karşısında kendilerini duyarlı ve kısmen duyarlı olarak tanımlayan öğrencilerin İnternet ortamındaki aktivist duyurular, eylemler, toplumsal sorunlarla ilgili bilgi, yorum gibi içeriklere karşı duyarlılıkları

sorulmuştur. Bu soruda her türden aktivist içeriğe karşı duyarlı olduğunu belirten öğrencilerin oranı % 40,7'ye düşerken, geriye kalan % 59,3 oranındaki öğrenciler rastladıkları içeriklerle ancak konusu bağlamında ilgilendiklerini belirtmiştir.

Verilere göre öğrencilerin büyük çoğunluğu her ne kadar genel anlamda kendilerini aktivizm konusunda duyarlı hissettiklerini söyleseler de İnternet ortamındaki somut aktivist içerikler söz konusu olduğunda kendi ilgileri doğrultusunda bir eleme yaptıkları anlaşılmaktadır.

5.2. FİZİKİ DÜNYADA AKTİVİST KATILIM

Öğrencilerin fiziki dünyadaki sivil katılımlarının belirlenmesi amacıyla resmi ya da gayri resmi örgütlü bir organizasyon (dernek, vakıf, sivil toplum kuruluşu, topluluk, platform vb) içerisinde yer alıp almadıkları sorulmuştur. Katılımcıların % 21,7'si fiziki dünyadaki bir sivil toplum birlikteliği içerisinde yer aldığını belirtirken, % 33,7'sinin herhangi bir örgütlü organizasyonla bağının olmadığı anlaşılmıştır. Öğrencilerin % 44,6'sı ise fiziki dünyada herhangi bir bağları olmasa da sivil toplum örgütlerini duygusal olarak desteklediklerini belirtmiştir. Öğrencilerin genel duyarlılık oranı düşünüldüğünde fiziki dünyada aktivist örgütlenmelere doğrudan katılımlarının oldukça düşük olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında bir sivil toplum birlikteliği içerisinde yer aldığını belirten öğrencilerden yalnız % 35,9'u aktivist etkinliklere katıldıklarını belirtmiştir. Bu grup içerisinde yer alan öğrencilerin de ancak üçte biri düzenli olarak aktivist etkinliklere katılmaktadır.

Fiziki dünyadaki bir sivil toplum organizasyonuna üye olduğu ya da desteklediği halde etkinliklerine katılmayan öğrencilere bunun nedeni sorulduğunda genel olarak zaman yetersizliği gerekçe olarak gösterilmiştir. Öğrencilerin % 50,0'si vakit bulamadıkları için bu tür etkinliklere katılmadıklarını belirtirken, % 12,0 oranındaki öğrenciler fiziki dünyada bu tür aktivist etkinlikleri gereksiz bulmaktadır. Tepkilerden çekindikleri için aktivist eylemlere katılmadığını belirten öğrencilerin oranı % 14,1 iken geriye kalan öğrenciler herhangi bir neden bildirmemiştir.

5.3. AKTİVİZMİN HABER KAYNAKLARI

Çalışmada odaklanılan bir diğer konu öğrencilerin toplumsal konu ve sorunlarla ilgili haberdar olma kanalları ile bunları başkalarına iletme

kanallarının karşılaştırmasıdır. Öğrencilerin % 57,6'sı sosyal konularla ilgili bilgiyi İnternet'ten edinmektedir. % 17,4 oranında yüz yüze ilişkiler yoluyla sosyal konulardan haberdar olan öğrencilerin konvansiyonel medyaya dayalı (televizyon, gazete vb) haberdar olma oranları ancak %25'e ulaşmaktadır.

Bunun yanında toplumsal konu ve sorunlarla ilgili olarak karşılaştıkları bir bilgiyi başka insanlara ulaştırma konusunda yüz yüze ilişkilerde çok aktif olmadıkları görölmektedir. Öğrencilerin yalnız % 26,1'i İnternet ortamında gördükleri bir bilgiyi yüz yüze ilişkide oldukları sosyal ağlarında sözlü olarak yaygınlaştırdıklarını belirtmiştir. Geriye kalan % 73,9 oranındaki öğrencinin edindikleri bilgilerin İnternet ortamında kaldığı anlaşılmıştır.

Sosyal konular, sorunlar ve bunlar karşılarındaki aktivist eylemlerden hem haberdar olma hem de bunları duyurma anlamında başat iletişim yolunun İnternet olduğu anlaşılmaktadır. Öğrencilerin beşte biri yüz yüze ilişkiler yoluyla bu tür konulardan haberdar olurken, ancak dörtte biri edindiği bilgiyi yine yüz yüze iletişim yoluyla bir başka sosyal ağa ulaştırmaktadır.

5.4. İNTERNET AKTİVİZMİNİN BİÇİMLERİ

Öğrencilerin toplumsal konu ve sorunlar ile ilgili İnternet içeriğini hangi pratikler çerçevesinde değerlendirdikleri bilgisi İnternet aktivizminin biçimi hakkında fikir verici niteliktedir. Buna göre öğrencilerden % 30,4'ü sosyal sorunlara dair İnternet ortamında karşılaştıkları herhangi bir içeriği (yazı, fotoğraf, video vb) yalnız kendilerinin tükettiğini, edindikleri bilgileri farklı bir pratikle dijital sosyal ağlarında dolaşıma sokmadıklarını belirtmiştir. Öğrencilerden % 29,4'ü ise böyle bir içerikle karşılaştıklarında genellikle sosyal medya hesaplarından (Twitter, Facebook, Google+, Instagram vb.) doğrudan paylaşım yapmayı tercih ettiklerini söylemiştir. % 40,2 oranındaki öğrenciler ise yalnız “beğerme”, “favorilere ekleme”, “retweet yapma” gibi basit “tıklama” eylemleriyle yetindiklerini söylemiştir.

Öte yandan İnternet ortamında içerik üretme anlamında da öğrencilerin etkinliklerinin düşük seviyede olduğu belirlenmiştir. Araştırma kapsamındaki öğrencilerin yalnız % 17,4'ü İnternet dışı bir kaynaktan edindikleri bilgileri İnternet içeriği haline getirerek dijital sosyal ağlarında dolaşıma soktuklarını belirtmiştir. Geriye kalan öğrenciler (% 82,6) ise kendi ağlarında paylaştıkları bilgileri yine İnternet ortamından hazır olarak elde etmektedir.

Söz konusu veriler ışığında öğrencilerin dijital aktivizm pratikleri çerçevesinde içerik üretmekten uzak olduğu anlaşılmaktadır. Daha çok verili

bilgilerin tüketilmesi söz konusudur. Öğrencilerin İnternet ortamında karşılaştıkları hazır bilgileri çoğunlukla güvenli, zahmetsiz ve hızlı bir yol olarak basit “tıklama” eylemiyle değerlendirdikleri görülmektedir.

5.5. İNTERNET AKTİVİZMİNİN ANLAMI

Öğrencilerin sanal etkinliklerinin fiziki dünyaya yansımalarıyla ilgili ayrıca çapraz karşılaştırma yapılmıştır. Buna göre, kendilerini sosyal konularda duyarlı hissettiklerini belirten öğrencilerden yalnızca 27’si (%30) İnternet ortamında bilgisini paylaştıkları bir etkinliğe fiziki dünyada katılmıştır. Söz konusu veriye göre, her ne kadar öğrenciler kendilerini toplumsal sorunlar konusunda duyarlı hissetseler de genel olarak aktivist faaliyetleri % 70 oranında İnternet ortamıyla sınırlı kalmaktadır.

Bu verilerin ardından öğrencilerden İnternet ortamında yaptıkları aktivist eylemleri nasıl tanımladıkları sorulmuştur. Öğrencilerden % 43,4’ü sosyal sorunlar çerçevesinde insanların bilinçlenmesine katkıda bulduklarını düşünmektedir. % 37,0 oranındaki öğrenciler yaptıkları İnternet aktivizmi sayesinde küçük de olsa sosyal sorunların çözümünde etkileri olduğuna inandıklarını söylemiştir. Geriye kalan % 19,6 oranındaki öğrenciler ise, yaptıkları sanal aktivist etkinliklerin herhangi bir yararı olduğuna inanmadıklarını ancak buna rağmen etkinliklerine devam ettiklerini belirtmiştir.

SONUÇ

Yeni iletişim teknolojilerinin sınırlar aşan özelliği, bedensiz varoluşun sağladığı çekincesiz iletişim ve güvenlik hissi insanlara bilgiye erişim, sosyalleşme, tartışma gibi fırsatlar yanında sivil katılım konusunda da geniş imkânlar sunmaktadır. Sosyal konular ile sorunlar çerçevesinde bireylerin bilgi sahibi olması, farkındalık düzeylerinin artması, örgütlenmesi, çeşitli eylem pratiklerinin gerçekleştirilebilmesi yine yeni iletişim araçlarının sağladığı imkânlar arasında sayılabilir. Yeni iletişim teknolojileri aynı zamanda günümüzde belirli bir amaç etrafında toplanmış insanların, inandıkları konular çerçevesinde siyasilerin, yöneticilerin, kamunun dikkatini çekebilmek, sorunun çözümü konusunda etkide bulunabilmek amacıyla yürüttükleri aktivist mücadelelerin en önemli mecralarından biri haline gelmiştir.

Ancak aktivizmin bu yeni adresi, sivil katılım, toplumsal hareketler gibi alanlarda çelişkili bir şekilde ümit ve ümitsizliğe aynı anda kaynaklık etmektedir. Özellikle İnternet ortamı, fiziki dünyadaki yeni toplumsal hareketleri besleyerek ivme kazandırması konusunda olumlu bir bakışın muhatabıyken diğer yandan tam aksi yönde düşüncelere de sıkça rastlanılmaktadır. İnternet ortamının yarattığı güvenli ortamın fiziki dünya aktivizmini olumsuz yönde etkilediğini, bireylerin yaptıkları sanal faaliyetlerle yalnız duygusal bir rahatlamaya eriştiklerini vurgulayan görüşler de önemli bir ağırlığa sahiptir.

Bu çalışmada da iki görüş arasındaki gerilim gazetecilik eğitimi gören öğrencilerin aktivist pratikleri çerçevesinde incelenmiştir. Yaş aralığı itibariyle fiziki dünya etkinliklerinin en üst düzeyde olması beklenen, aynı zamanda seçtikleri meslek itibariyle kamusal sorunlara daha duyarlı oldukları ön kabulünün muhatabı olan öğrencilerin sanal aktiviteleri ile fiziki dünya aktiviteleri arasındaki farkın belirlenmesi amaçlanmıştır.

Elde edilen veriler göstermektedir ki, öğrencilerin büyük çoğunluğu kendilerini toplumsal konular ve sorunlar konusunda duyarlı hissetmektedir. Ancak öğrencilerin büyük çoğunluğu fiziki dünyadaki aktivist faaliyetlere zaman yokluğu ya da tepkilerden korkma gibi farklı gerekçelerle katılım göstermemektedir. Bunun yerine söz konusu sorunlarla ilgili aktivist pratiklerin sürdürülmesi büyük oranda İnternet ortamında gerçekleştirilmektedir.

Öğrenciler genellikle aktivizm hareketlerini geleneksel olarak daha fazla fiziki ve düşünsel çaba gerektiren eylemler yerine mistin / tembel eylemcilik olarak adlandırılan slacktivism pratiklerini tercih etmektedirler. Buna göre hazır verili olarak İnternet ortamında bulunan toplumsal konu ve sorunlarla ilgili içeriklerin, basit “tıklama” eylemi yoluyla beğenilmesi ya da farklı sosyal ağlara aktarılması İnternet ortamındaki aktivizmin ağırlıklı bölümünü oluşturmaktadır. Öğrencilerin ancak küçük bir bölümü, İnternet dışındaki kaynaklardan edindikleri bilgileri kendi dijital ağlarında dolaşıma sokarak bilgi artışına destek olmaktadır. Diğer yandan aktivist eylemler hakkında bilgi edinme ve bunları duyurma anlamında da İnternet’in yine başat iletişim ortamı olduğu anlaşılmıştır. Çok kısıtlı sayıda öğrenci aktivist faaliyetler ya da toplumsal sorunlarla ilgili bilgileri yüz yüze ilişkiler yoluyla öğrenmekte ve yaygınlaştırmaktadır.

Öğrencilerin önemli bir kısmı yaptıkları İnternet tabanlı aktivist faaliyetlerin her hangi bir toplumsal sorunun çözümüne dolaylı şekilde de olsa (farkındalık yaratma, bilginin yaygınlaştırılması vb) katkı sağlayacağına inanmadıklarını belirtmişlerdir. Araştırma kapsamında incelenen veriler genel olarak öğrencilerin İnternet aktivizmi kapsamındaki pratiklerinin miskin / tembel eylemcilik çerçevesinde değerlendirilebileceğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

Bayat, A., “*Ortadoğu’da Maduniyet*”, **Toplumsal Hareketler ve Siyaset**, Çev. Özgür Gökmen, Seçil Deren, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.

Castells, M., **İsyen ve Umut Ağları İnternet Çağında Toplumsal Hareketler**, Çev. Ebru Kılıç, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.

Cerise, L. G., “*Activism or Slacktivism?: Digital Media and Organizing for Social Change*”, **Communication Teacher**, 29:2, 2015, pp. 81-85.

Diamond, L., “*Civil Society and the Development of Democracy*”, **Estudio/Working Paper** June 1997/101. http://www.plataforma democratica.org/Publicacoes/13664_Cached.pdf

Erdoğan, İ., **Pozitivist Metodoloji**, Erk Yayınları, Ankara, 2003.

Giddens, A., **Sosyoloji**, Çev. Işıl Bayar, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2000.

Jackson, N., A., Lilleker, D., G., “*Building an Architecture of Participation? Political Parties and Web 2.0 in Britain*”, **Journal of Information Technology & Politics**, 6:3-4, 2009, pp. 232-250.

Kahn R., Kellner, D., “*New Media and Internet Activism: From the ‘Battle of Seattle’ to Blogging*”, **New Media Society**, 2004; 6, pp. 87-95.

Karpf, D., “*Online Political Mobilization from the Advocacy Group’s Perspective: Looking Beyond*

Clicktivism,” **Policy & Internet**, Vol. 2, 2010, pp. 1-35.

Onaran, A.,Ş., **Kamuoyu El Kitabı**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1994.

Laer, J. V. & Aelst P. V., “*Internet and Social Movement Action Repertoires Opportunities and limitations*”, **Information, Communication & Society**, Volume 13, Issue 8, 2010 pp. 1146-1171.

Lee, Y., Gary H. “*Does slacktivism hurt activism?: the effects of moral balancing and consistency in online activism*”, **Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems**, New York, USA, 2013, pp. 811-820.

Morozov E., **Activism and New Media**. <http://www.slideshare.net/evgeny.morozov/activism-and-new-media-introduction>, 2007.

Morresi E., **Haber Etiği, Ahlaki Gazeteciliğin Kuruluğu ve Eleğtirisi**, Çev. Fırat Genç, Dost Kitabevi, Ankara, 2006.

Rigel, Nurdoğan. **Medya Ninnileri**, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1993.

Tanay Sıdkı U., "*Toplumsal Hareketler ve Çevre*", **Toplumsal Hareketler Konuşuyor**, Yay. Haz. Leyla Sanlı, Alan Yayıncılık, İstanbul 2003.

Touraine, A., "*Toplumdan Toplumsal Harekete*", **Yeni Sosyal Hareketler: Teorik Açılımlar**, Ed.Serkan Özburun, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999.

Touraine, A., **Birlikte Yaşayabilecek miyiz?**, Çev. Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.